

Frits Kuiper (1898-1974) – doopsgezind theoloog

MANUSCRIPTA MENNONITICA
IX

Redactie:
Drs. Adriaan P. Plak
Prof. dr. Piet Visser
Drs. Anna Voolstra

Frits Kuiper (1898-1974)

Doopsgezind theoloog

Voordrachten en getuigenissen over Kuiper
en een selectie van zijn brieven

verzameld en voor uitgave
gereedgemaakt door

ALLE G. HOEKEMA & PIETER POST

Hilversum
Verloren
2016

De uitgave van dit deel werd mogelijk gemaakt dankzij de genereuze bijdragen van:
Fonds Oosterbaan te Amsterdam
Doopsgezinde Historische Kring te Amsterdam
Frits Kuiperfonds (ADS) te Amsterdam

Afbeeldingen op het omslag: voorzijde: Edgar Fernhout, Frits Kuiper ca 1944-1945.
Particuliere collectie; achterzijde: Frits Kuiper in pelsjas, Kazan, 1922, collectie IISG.

ISBN 978-90-8704-580-7

© 2016 Alle G Hoekema en Pieter Post & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
I Artikelen over Frits Kuiper	
<i>Ferdinand van Melle</i>	
Het ouderlijk huis – een schets	11
<i>Herman Noordegraaf</i>	
De ‘rooie dominee’	21
<i>Rinse Reeling Brouwer</i>	
Christenen voor het socialisme	33
<i>Pieter Post</i>	
Naar messiaans communisme: de doperse theoloog	43
<i>Ruth M.M. Hoogewoud-Verschoor</i>	
‘Met dubbeltjes en busjes.’ Een overzicht van de zionistische beweging in Nederland tussen 1899 en 1948	53
<i>Adri Sevenster</i>	
De betekenis van Rosenzweig	61
<i>Dick Boer</i>	
Voortrekker en buitenstaander: Kuipers visie op het zionisme en wat de kerk daarover (niet) zei	67
<i>Alle G. Hoekema</i>	
Een bijzondere man in de doopsgezinde wereld	75
<i>Karel E. de Haan</i>	
Antizionisme thans gemener dan antisemitisme toen	87
II Persoonlijke herinneringen aan Frits Kuiper	
<i>George Schepperle</i>	
‘Jouw man begint waar anderen ophouden’	95
<i>Klaas Kwadijk</i>	
‘God kan het best zonder christenen’	99
<i>Martin van der Hoek</i>	
‘De rode dominee’ – een familieverhaal	105
III Een selectie van brieven van Frits Kuiper	
Inleiding en verantwoording	111
Alfabetisch overzicht van de adressaten	115
Brieven uit Rusland, 1922-1924	117
Brieven uit de periode 1925-1940	162

Brieven uit de oorlogstijd 1940-1945	197
Brieven uit de periode 1945-1963	221
Brieven uit Montevideo, 1964-1966	258
Brieven uit Krommenie 1966-1974	289
Geraadpleegde archieven en archivalia	337
Geraadpleegde bronnen en literatuur	339
Herkomst van de illustraties	345
Auteurs en samenstellers	346
Persoonsnamenregister	348

Woord vooraf

Op 7 maart 2014 was het veertig jaar geleden dat de doopsgezinde theoloog en predikant Frederik (Frits) Kuiper overleed. Hij was de meest markante doperse theoloog in ons land gedurende de twintigste eeuw. Zijn hele leven was hij betrokken op het doperdom, het socialisme en het zionisme. Daarover schreef hij vele boeken en publiceerde hij talrijke artikelen in tijdschriften en dagbladen. Daarnaast correspondeerde hij met toonaangevende theologen, met studenten, politici en dienstweigeraars, in binnen- en buitenland. In zijn brieven maken we kennis met een bevlogen theoloog. Hij kon met deze en gene soms flink van mening verschillen, maar daarnaast ook pastoraal bewogen zijn, vermanend optreden, en tegelijkertijd blijk geven van zijn eigen eenzaamheid.

Omdat een gedegen monografie nog steeds ontbreekt – Kuipers leven en werk verdienen die ten eerste – organiseerden, als een voorschot daarop, het Doopsgezind Seminarium en de Doopsgezinde Historische Kring, in samenwerking met de Doopsgezinde Vredesgemeente in Nederland, op 6 maart 2014 een symposium aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Deze bijeenkomst werd bezocht door zo'n 140 belangstellenden, waaronder familieleden, liefhebbers en professionals niet alleen uit de doperse wereld, maar ook uit de brede oecumene. Het symposium kreeg de titel 'Naar Messiaans Communisme', ontleend aan een geschrift dat Pieter Post ter gelegenheid van dit symposium had geschreven.¹ Aan de orde kwamen op deze dag onder meer de familieachtergrond van Frits Kuiper, zijn verwevenheid met het socialisme en het barthianisme, Kuipers studie van Rosenzweig, zijn pleidooi voor een messiaans zionisme, zijn nauwe verbondenheid met Israël en zijn typisch doperse theologie en ecclesiologie.

Naast dit symposium vonden er in het kader van deze herdenking nog twee andere bijeenkomsten plaats. Op 7 maart 2014 organiseerde de Doopsgezinde Vredesgemeente in Nederland een dag in Oosterbeek, waar Karel E. de Haan, leerling, vriend en beheerder van Kuipers archief, zijn studie over Kuiper presenteerde.² Tenslotte werd er op zondag 9 maart een speciale kerkdienst gehouden in de doopsgezinde gemeente Alkmaar, waar Frits Kuiper voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog pre-

1 Pieter Post, *Naar Messiaans Communisme. Frits Kuiper (1898-1974). Dopers theoloog* (Gorinchem, Narratio, 2014), 70 p.; ISBN 978-90-5263-236-0. Het boek verscheen in een reeks over maatschappijkritische theologen van de Vereniging voor Theologie en Maatschappij.

2 Karel E. de Haan, *De terugkeer van de kudde. Biografie van ds. Frits Kuiper waarin opgenomen de correspondentie tussen Frits Kuiper en K.H. Miskotte* (Vught, Skandalon, 2014), 227 p.; ISBN 978-94-9070-884-9. Dit werk bevat op p. 139-225 een uitvoerige bibliografie van Kuipers geschriften.

dikant was. Na de dienst haalden enkele gemeenteleden, predikanten en leerlingen herinneringen aan Kuiper op.

Niet alleen zijn in deze bundel de lezingen van het symposium verzameld (deel I), maar ook de getuigenissen die in Alkmaar naar voren werden gebracht (deel II). Om het aldus geschetste beeld van 's mans rijke leven en werk te staven, maar tegelijkertijd ook om dat nog meer kuiperiaans en authentieker in te kleuren, met zelfs zicht op tal van andere invalshoeken en achtergronden, volgt een omvangrijk gedeelte met een representatieve selectie van 128 brieven die Frits Kuiper gedurende een halve eeuw schreef (deel III). Een toelichting op het hoe en waarom daarvan, alsmede een verantwoording van de totstandkoming van de hier geboden selectie, gaan aan de teksteditie van de brieven vooraf.

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt dankzij de ondersteuning van verschillende fondsen, waarvoor wij zeer dankbaar zijn. Niet minder erkentelijk zijn wij voor de bijzondere medewerking van (particuliere) archieven en personen in binnen- en buitenland. Dat betrof: Greetje Witte-Rang van de G.H. ter Scheggetstichting, en Frank de Jong van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, alsmede George Schepperle, de familie H.D. Woelinga, N.A. Schuman, en K.E. de Haan, die archivalia uit hun particulier bezit beschikbaar stelden. Voorts bedanken wij John D. Thiessen van de Mennonite Library and Archives van Bethel College in North Newton (Kansas, VS), mevrouw Dorothee Marquardt, weduwe van F.-W. Marquardt, te Berlijn (D.), en het Karl Barth-Archiv te Bazel (Zw.). Tot slot danken wij Piet Visser, redacteur van de reeks *Manuscripte Mennonitica*, die ons niet alleen van advies diende, maar ook de eindredactie uiterst consciëntieus voor zijn rekening nam.

Alle G. Hoekema & Pieter Post

I
ARTIKELN OVER FRITS KUIPER

Het ouderlijk huis – een schets

FERDINAND VAN MELLE

Wie het ouderlijk huis van iemand aan een onderzoek onderwerpt met als doel daarvan een schets te ontwerpen, moet zich wel realiseren op privéterrein te komen. Het raakt immers aan persoonlijke verhoudingen binnen een gezin, aan familierelaties, aan persoonlijke ervaringen en latere herinneringen van degene die men daarin met name wil beschrijven. Die intimiteit dient zeker te worden gerespecteerd. Van belang daarbij is het gegeven dat de intimiteit van kleur kan veranderen als we de verschillende opties bekijken: wordt het ouderlijk huis gezien vanuit het perspectief van (een van) de ouders zelf, of vanuit de kinderen en dan zal blijken dat hun perspectief ook van kind tot kind verschilt, bovendien, naarmate de tijd is verstreken, zal dat opnieuw weer van kleur veranderen. Deze bijdrage zal handelen over het ouderlijk huis van Frits Kuiper en daarin is zijn eigen perspectief van groot belang. Maar we zullen ook anderen in het kort bestek van dit artikel aan het woord laten.

Niets voor niks

Frederik (Frits) werd als tweede zoon geboren in het jonge gezin van Bram en Jetje Kuiper-Muller in een dorpje Warga, vlak bij Leeuwarden. Vader Bram beschreef het later in zijn *Herinneringen*:

In Warrega werd ons nog een zoon geboren, die de naam Frederik kreeg. Dit geschiedde 7 dec. 1898. De tijd der zwangerschap was tamelijk moeilijk geweest. Maar mijn vrouw droeg dit met vrolijke opgewektheid. Ik herinner mij dat wij in die tijd bij mijn ouders in Heesum logeerden en mijn vader diep medelijden had met mijn vrouw die telkens onpasselijk was. Maar zij zei lachend: 'Lieve vader Rien pour rien dans ce bas monde!' – in dit ondermaanse krijg je niks voor niks! ¹

Frits kwam ter wereld met hulp van de dorpsdokter die zijn kennis al doende had opgedaan, dus geen academisch gestudeerd arts. Bram noemde hem quasi plechtig 'plattelandicus'. Nu woont de huidige dokter van Warga in de voormalige pastorie aan de Leeuwarderweg waar Frits is geboren. Zij is vast geen 'plattelandica'.

Bij de geboorte van Frits bestond het gezin uit de oudste zoon, Taco, vier jaar eerder geboren in vaders eerste gemeente Rottevalle en Witveen en zus Johanna (Hannie) die twee jaar eerder eveneens in Warga het levenslicht had gezien.² Vader Bram was

¹ Uit het niet gepubliceerde typoscript waarin vader Kuiper tussen 1936 en 1940 zijn herinneringen had vastgelegd: A.K. Kuiper (1936-1940), 15.

² Zie voor meer bijzonderheden over het gezin Kuiper-Muller mijn aan Hannie Kuiper gewijde

bij Frits' geboorte sinds drie jaar leraar van de aanzienlijke doopsgezinde gemeente in het dorp. Hij positioneerde zich steeds duidelijker als een tegenstander van de ook in doperse kringen sterk opkomende moderne richting die zich in de negentiende eeuw op vele terreinen breed maakte. Bram volgde daarin de voetsporen van zijn eigen vader Taco, die als kanselredenaar in de Amsterdamse Singelkerk en in zijn publicaties had bewezen van onversneden bijbels-orthodoxe snit te zijn, zij het met sterk ethische inslag, gevoed door bezield gedachtegoed vanuit het Réveil.³ De overtuiging daarmee een kostbaar dopers erfdeel te moeten verdedigen tegen de Moderne Theologie heeft Bram ongetwijfeld van zijn vader geërfd. Maar met dat al stond hij in het dorp ook voor andersdenkenden bekend als een vriendelijk mens, zeker geen scherpslijper.

Familieportret van vader Bram

Bram kwam uit een groot gezin van acht kinderen waarvan hij nummer zeven was. Zijn jonger broertje is heel vroeg overleden dus groeide hij op als de jongste. En zo'n natuurlijke orde blijft, ook al is men volwassen. Toen Frits in 1898 werd geboren, waren zijn vaders oudere broers al maatschappelijk tot aanzien gekomen. Brams oudste zus Kitty was weliswaar na een verbroken verloving in mineur geraakt en zus Liesbeth was verwickeld in chronische huwelijksproblemen, maar Brams oudste broer Koen was in dat jaar juist als hoogleraar Grieks aan de Universiteit van Amsterdam benoemd en broer Esgo die zijn jongere broertje behoorlijk had gedomineerd, was na zijn studie klassieke talen enkele jaren eerder cum laude in de Nederlandse letteren gepromoveerd op het middeleeuwse ridderepos Karel en de Elegast en werd leraar aan het Stedelijk Gymnasium van Leeuwarden. De andere zusters mochten er ook zijn. Nellie had een middelbare meisjesschool in Dordrecht opgericht waar zij jaren de scepter zwaaide en zus Annie schreef het ene na het andere jonge meisjesboek en was lerares Engels. Bram keek erg tegen hen allen op maar hij had één belangrijke pre: hij was de enige die de lange domineestradië van de Kuiperfamilie had voortgezet. Daarom kan het geen verbazing wekken dat hij zich in vader Taco's bijzondere belangstelling mocht verheugen. Brams eerste zoon heette dan ook Taco.

Ondanks deze massieve Kuiperiaanse input is Frits vernoemd naar zijn grootvader van moederszijde, Frederik Muller. Ook in de Mullerfamilie was trouwens een indrukwekkend doopsgezind theologisch aandeel geleverd, met name door Frederiks vader Samuel Muller, een der vroege vaderen van de in 1811 opgerichte Algemene Doopsgezinde Sociëteit (ADS) en als hoogleraar aan het Doopsgezind Seminarie generatieslang een boegbeeld van de doopsgezinden. Diens zoon Frederik – in de wandeling Frits – is geen dominee geworden maar ontwikkelde zich tot een nationale en internationale boekantiquaar. Frits' enige dochter uit zijn tweede huwelijk, Henriette Sophia, in de wandeling Jetje, was nog amper kind-af toen Frederik overleed, dus Jetje heeft haar vader nauwelijks gekend. Toen zijzelf eenmaal moeder was geworden

proefschrift: Van Melle (2015), 25-120.

³ Post (2010), 205.

Afb. 1 In juli 1899, Frits lag nog in de luiers, vierden de grootouders Kuiper-Hovens Gréve hun 50-jarig huwelijksfeest in Ellecom.

heeft zij ervoor gezorgd dat haar vaders naam in haar tweede zoon bleef voortleven. Zo werd het Frederik, roepnaam Frits.

Op dit staatsieportret staat de hele familie. Grootvader Taco, met imponerende bakkebaarden, en grootmoeder Elisabeth Hovens Gréve vormen het stralende middelpunt, omringd door hun kinderen en kleinkinderen. Links zit moeder Jetje, zoals Bram haar noemde, met baby Frits op schoot. Rechts van haar de jonge vader Bram Kuiper met stijlvol puntbaardje en zoals altijd, piekfijn gekleed. Brams zusters waren niet direct moeders mooisten, maar dat was moeder Jetje zelf ook niet. Alleen Kitty, staande linksachter, werd door een familielid ooit gekwalificeerd als ‘de minst on-mooie’. Haar leven is echter droevig in de psychiatrie geëindigd. Koen, de kersverse professor zien we besnord links op de achterste rij, broer Esgo, de leraar, rechtsachter, eveneens besnord. Nellie, links van Esgo, en Annie, onder Nelly, mogen dan onmooi zijn, zij lijken wel de enigen die er een glimlach uitpersen. Naast moeder Jetje Frits’ oudste broertje Taco en het kleine meisje rechts, met de witte jurk is zijn oudere zwart-harige zusje Hannie, in de familie toen ‘kleine zigeunerin’ genoemd. Naast Hannie haar twee jaar oudere nichtje Kitty die zich later nog herinnerde dat zij die feestdag een door oom Koen gemaakt feestlied hadden aangeheven op de melodie van: ‘k Wil U o God mijn dank betalen’: ‘In blij herdenken stijgt de bede van kind en kleinkind naar omhoog!’ Dat was het geestelijk klimaat waarin feesten werden gevierd. Voor de vro-

lijke noot zorgden de kleintjes die verkleed als boeren en boerinetjes tot vermaak van de familie een paar duchtig ingestudeerde rijmpjes ten beste gaven.⁴

Een paar maanden na dit feest is het jonge gezin vanuit Warga naar Wormerveer verhuisd, naar de fraaie pastorie waar ooit Herman Gorter had gewoond. Taco en Hannie gedijden daar goed, maar de kleine Frits was verontrustend vaak en ernstig ziek. Hij leed zelfs een tijdlang aan malaria die vanwege de drassige bodem ‘de Zaanse ziekte’ werd genoemd. De plaatselijke dokter Korteweg had al jaren met succes erop gehamerd de grote moerassige waterplassen te laten dempen, maar juist toen de Kuipers er kwamen wonen, stak de ziekte de kop weer op. De dokter werd kind aan huis in de pastorie als de koorts weer opliep. Frits werd daardoor het zorgenkindje van moeder Kuiper. Iets daarvan is altijd gebleven.⁵

Keizersgracht

Vader Bram keek al snel uit naar een volgende standplaats. Het werd Amsterdam en na enkele jaren treffen we het gezin, inmiddels uitgebreid met nog twee jongens, Esgo en Sam, aan in een woning op Keizersgracht 13.

Het grachtenpand in die vorm bestaat niet meer, aangezien de nummers 11 en 13 nu zijn samengevoegd. Deze woning werd betrokken in 1908. Eerder woonde het jonge gezin in de Vondelstraat en in een kleiner pand op de Keizersgracht. In tien jaar waren zij dus vier keer verhuisd. In zijn *Herinneringen* beschrijft vader Kuiper de twaalf jaar dat het gezin in dit grachtenpand verbleef als zijn gelukkigste periode. Frits was toen een tienjarig jongetje. Zijn gezondheid was in Amsterdam flink vooruitgegaan en kort daarna groeide hij uit tot een kerel van formaat. Vader Kuiper beschrijft hoe hij genoot van het heerlijke huis met een groot balkon achter en een diepe stadstuin. Alle kinderen hadden een eigen kamer en vader een grote stille studeerkamer. Hij liet zich kennen als een diepgelovig mens die geheel in het geestelijke spoor van zijn eigen vader is gegaan. Zonder veel geloofscrises, ook niet in zijn studententijd ondanks al die Moderne professoren. Hij ontwikkelde zich tot een gevoelig prediker, maar was zelden uit op sentimentele effecten, want het kwam bij hem van binnen uit. Hij was, goed dopers, niet in een vastomlijnde kerkleer geïnteresseerd, maar concentreerde zich regelmatig op bijbelse figuren, die hij al psychologiserend en daardoor heel herkenbaar voor kerkgangers tot leven kon brengen. Er was dan ook een kring van bewonderaars om hem heen – de meesten van het vrouwelijke geslacht. Een geslaagde dominee met een naar zijn idee gelukkig huisgezin waarin zijn vrouw garant stond voor de harmonie. Dat was althans het irenische beeld dat Bram Kuiper van die periode schetste, toen hij het opschreef na de dood van moeder Jetje in 1935. Er waren wel enkele heel moeilijke punten geweest, zoals het verschil in geloofsbeleving en hun verschillende opvatting over seksualiteit, maar dat waren zij door de jaren heen volgens hem wel te boven gekomen.

4 Feestlied, in: PA1 Esgo Kuiper.

5 A.K. Kuiper (1936-1940), 17.